

Pregledni rad

UDK 821.131.1.09-992

Olivera POPOVIĆ (Podgorica)

Filološki fakultet – Nikšić

oljapop@yahoo.it

JEDAN ITALIJANSKI PUTOPIS O CRNOJ GORI IZ 1877. GODINE*

Tema priloga je jedan italijanski putopis o Crnoj Gori koju je njegov autor Alfredo Seristori posjetio u vrijeme crnogorsko-turskog rata 1876–1878. U radu se rasvjetljava historijsko-politički i kulturni kontekst njegovog putopisnog zapisa i utvrđuju činioci koji su uticali na stvaranje određene slike o Crnoj Gori u Seristorijevom djelu. Zasnivajući teorijsku analizu ovog putopisa na interpretativnim modelima autora koji su proučavali putopisne prikaze balkanskih zemalja uopšte, uputili smo i na izvore diskursa o Crnoj Gori kome se priklonio Seristori, ali i neki drugi strani autori koji su o ovoj zemlji pisali u vrijeme Velike istočne krize.

Ključne riječi: *Alfredo Seristori, Crna Gora, putopis, Velika istočna kriza*

Sredinom XIX vijeka interesovanje velikih sila za Balkan, a time i za Crnu Goru, bilo je veoma izraženo jer je to vrijeme kada su balkanski nacionalni pokreti ušli u svoju završnicu, ponovo otvarajući tzv. „istočno pitanje“, koje se odnosilo na probleme vezane za podjelu posjeda Osmanskog Carstva na Balkanu i utvrđivanje interesnih zona velikih sila.¹ Snažan uticaj spoljno-političkih motiva na interesovanje stranih posjetilaca za Balkan ogleda se i u broju putopisnih djela o balkanskim zemljama koja su u tom razdoblju objavljena.² Međutim, za razliku od autora sa francuskog, engleskog i njemačkog

* Ovaj rad prethodno je objavljen na italijanskom jeziku: „Un parlamentare italiano nel Montenegro ai tempi della Grande crisi d'Oriente (1875–1877)“, *Aevum*, 90, 2016, sv. 3, str. 671–679.

¹ Živko Andrijašević, Šerbo Rastoder, *Istorija Crne Gore od najstarijih vremena do 2003*, Centar za iseljenike Crne Gore, Podgorica, 2006, str. 237.

² Up. Fridhilde Krauze, „Crna Gora: literatura na njemačkom jeziku“, *Bibliografski vjesnik*, XVII/1988, br. 2, str. 2–103; Marija Todorova, *Imaginarni Balkan*, Biblioteka XX vek/Krug, Beograd, 2006; Danilo Lekić, *Francuzi o Crnoj Gori u XIX vijeku*, Kulturno prosvjetna zajednica u Baru, 1985.

govornog područja, neuporedivo je manji broj Italijana koji su Crnu Goru u to vrijeme posjetili i u svojim djelima je opisali. Poslije prvog i jednog od najznačajnijih italijanskih putopisa o Crnoj Gori Bartolomea Bjazoleta³, od sredine četrdesetih pa sve do sredine sedamdesetih godina XIX vijeka nema primjera putopisne proze originalno nastale na italijanskom jeziku, već se italijanska čitalačka publika upoznavała sa prilikama u Crnoj Gori posredstvom prevoda putopisnih djela sa francuskog i njemačkog jezika. Odsustvo italijanskih autora moglo bi se, moguće, objasniti činjenicom da je do 1861. godine Italija bila razjedinjena država, posvećena ratovima za oslobođenje od tuđinske vlasti i nacionalno ujedinjenje. Prije dostizanja ovih ciljeva, njene ekspanzionističke tendencije bile su teško ostvarive, a neposredno po ujedinjenju mlada i na unutrašnjem planu nedovoljno integrisana država morala da se suoči sa nizom vlastitih unutrašnjih i spoljopolitičkih problema.⁴ Stoga Italija nije bila spremna za učešće u rješavanju „istočnog pitanja“, pa je u godinama koje su uslijedile jedan od ciljeva njene spoljne politike bilo održavanje postojećeg stanja na Balkanu.⁵

Velika istočna kriza, odnosno ustanci u Hercegovini (1875), Bugarskoj (1876) i Crnoj Gori (1876) stavili su „istočno pitanje“ u središte političkih interesovanja evropskih zemalja. Iako su se zvanično zalagale za očuvanje integriteta Otomanskog Carstva i sprovođenje građanskih i administrativnih reformi koje bi poboljšale status hrišćana na teritorijama unutar njegovih granica, evropske vlade vidjele su u ovim događajima i priliku za svoju teritorijalnu, političku i ekonomsku ekspanziju na Balkanu.⁶ Kada je riječ o Italiji, događaji na Balkanu podsjetili su Italijane na tradiciju italijanskog preporoda (*risorgimento*), odnosno borbu za nacionalno oslobođenje i političko ujedinjenje, dajući podstrek idejama o mogućoj saradnji Italijana i južnoslovenskih naroda.⁷ U tom kontekstu bilježi se i prisustvo italijanskih dobrovoljaca u redovima ustanika u Hercegovini.⁸ Ipak, dok se jedan dio italijanske javnosti

³ Bartolomeo Biasoletto, *Relazione del viaggio fatto nella primavera dell'anno 1838 dalla Maestà del Re Federico Augusto di Sassonia nell'Istria, Dalmazia e Montenegro*, H. F. Favarger libraio, Trieste, 1841.

⁴ Up. Slavko Burzanović, „Crnogorske misije Čezara Durandoa“, *Istorijski zapisi*, LXXXIII/2010, sv. 2, str. 97.

⁵ Isto, str. 97–98.

⁶ Francesco Cognasso, „Questione d'Oriente“, *Enciclopedia italiana*, Istituto di Enciclopedia Italiana, Roma, vol. 28, 1935. Dostupno na: [http://www.treccani.it/enciclopedia/questione-d-orient_\(Enciclopedia_Italiana\)/Vrijeme_pristupa_sajtu:16.10.2018](http://www.treccani.it/enciclopedia/questione-d-orient_(Enciclopedia_Italiana)/Vrijeme_pristupa_sajtu:16.10.2018).

⁷ Up. Ljiljana Aleksić-Pejković, Slavko Burzanović, *Crna Gora u spoljnoj politici Italije*, knj. 1: Od osnivanja italijanskog konzulata u Skadru do razgraničenja Crne Gore na osnovu Berlinskog ugovora 1861–1875, prvi dio: 1861–1875, Istorijski institut Crne Gore, Podgorica, 2011, str. 11.

⁸ Nikša Stipčević, „O italijanskim dobrovoljcima u hercegovačkom ustanku“, *Zbornik Mati-*

zalagao za poštovanje nacionalnog principa u određivanju novih granica na Balkanu, stav zvanične Italije povodom razbuktavanja Istočne krize bio je da Bosnu i Hercegovinu treba prepustiti Austriji, u zamjenu za pripajanje Italiji austrijskih posjeda na sjeveroistoku Apeninskog poluostrva.⁹ Uprkos ovoj zamisli, na Berlinskom kongresu (1878), na kome je Crna Gora dobila dvostruko uvećanje teritorije u odnosu na stanje prije rata i međunarodno priznanje državnosti, italijanski diplomatski predstavnici držali su se po strani, podržavajući *status quo* na Mediteranu i odustavši od bilo kakvih teritorijalnih kompenzacija Italiji nakon što je Austrija dobila pravo da okupira Bosnu i Hercegovinu, postavi vojne garnizone u Novopazarskom sandžaku i vrši pomorski i sanitarni policijski nadzor nad lukom Bar, jednim izlazom Crne Gore na Jadransko more.¹⁰ U narednim godinama Italija odustaje od svoje orijentacije prema saradnji sa Južnim Slovenima na Balkanu i okreće se mediteranskim interesima, sklapajući savez sa Njemačkom i doskorašnjim neprijateljem – Austrijom (1882).¹¹

U vrijeme kada su ratni događaji već bili u punom jeku, 1877. godine Crnu Goru je posjetio Alfredo Seristori (Alfredo Serristori, 1833–1884), autor koji će Italijanima omogućiti neposrednije upoznavanje sa prilikama u ovoj zemlji. Seristori nije bio čovjek od pera i nije mnogo napisao. Ovaj bivši gradonačelnik jedne toskanske varoši u blizini Firence u Crnu Goru došao je kao poslanik tadašnjeg italijanskog parlamenta.¹² Zadržavši se desetak dana, svoje utiske sa ovoga puta objavio je već iste godine u knjizi pod naslovom *Obale Dalmacije i Crna Gora*.¹³ Seristori je djelo posvetio aktuelnom italijanskom ministru finansija Kvintinu Seli (Quintino Sella, 1862–1884), sa nadom da će ovaj istaknuti državnik uzeti Crnogorce pod svoju zaštitu i založiti se za njihovo dobro ukoliko nekad bude bio u prilici da o tome odlučuje. Autor u posveti

ce srpske za istoriju, Novi Sad, 2005, 71–72, str. 173–179.

⁹ Ove ideje javile su se još četrdesetih godina XIX vijeka. Up. Giuliano Procacci, „Le sconfitte del Risorgimento“, *Storia degli italiani*, vol. II, Editori Laterza, Bari, 1998, str. 350–351. Up. i: Đulijano Prokači, *Istorija Italijana*, CID – Filozofski fakultet, Podgorica – Nikšić, 2008.

¹⁰ Vincenzo Clemente, „Corti, Luigi“, *Dizionario Biografico degli Italiani*, vol. 29, 1983. [http://www.treccani.it/enciclopedia/luigi-corti_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/luigi-corti_(Dizionario-Biografico)/); Vrijeme pristupa sajtu: 12. 12. 2018.

¹¹ Ljiljana Aleksić-Pejković, Slavko Burzanović, nav. djelo, str. 11. Giuliano Procacci, nav. djelo, str. 422–423.

¹² Up. Giovanni Magherini-Graziani, *Commemorazione del conte Alfredo Serristori*, Tipografia dello stabilimento S. Lapi, Citta di Castellò, 1902, str. 6–27.

¹³ Alfredo Seristori, *La costa dalmata e il Montenegro*, Barbera, Firenze, 1877. Reprint: Alfredo Serristori, *La costa dalmata e il Montenegro*, British Library, Historical Print Editions, 2010. Up. i Alfredo Seristori, *Crna Gora i dalmatinska obala tokom ratnih zbivanja 1877. godine*, CID, Podgorica, 2010.

objašnjava i da je motiv njegovog putovanja bila želja da upozna Crnogorce o kojima je često slušao.

Seristorijev putopis sastoji se iz dva dijela. Prvi dio, sačinjen u šest poglavlja, obuhvata opis autorovog putovanja od Trsta do Kotora. U drugom, dužem dijelu, tj. u preostalih trinaest poglavlja, opisan je njegov boravak u Crnoj Gori. Seristori je na put krenuo parobrodom iz Trsta, avgusta 1877. godine. Nakon što je nekoliko dana proveo u obilasku gradova na dalmatinskoj obali, iz Kotora je, u pratnji crnogorskog konzularnog zastupnika u ovom gradu Petra Ramadanovića i nekolicine mještana, stigao na Cetinje. Nakon dvodnevnog boravka u crnogorskoj prijestonici, gdje je uspio da se sretne sa sekretarom knjaza Nikole, Seristori je preko Rijeke Crnojevića i Danilovgrada nastavio putovanje prema crnogorskom vojnom logoru koji se nalazio u blizini Nikšića. Tamo je vrijeme proveo uglavnom u društvu tadašnjeg italijanskog diplomatskog predstavnika u Crnoj Gori Čezarea Duranda (Cesare Durando, 1830–1919), a bio je u prilici i da upozna i brojne diplomate iz drugih zemalja, kao i samog crnogorskog knjaza.¹⁴ Na povratku, takođe u društvu italijanskog konzula, Seristori se u Kotor vratio drugim putem, preko Grahova i Risna.

Ovaj autor pripada onoj vrsti pripovjedača čije djelo nosi snažan lični pečat. Za razliku od putopisaca čija su djela orijentisana prema spoljnom svijetu i dokumentarnog su karaktera, Seristori je upravo svoju ličnost stavio u prvi plan putopisne naracije.¹⁵ Postao je pravi književni lik, s obzirom na to da pažnju čitalaca usredsređuje najviše na putničku događajnost. Autor detaljno izvještava o nevoljama i opasnostima s kojima se suočio na putu do crnogorskog vojnog logora, kao i o neugodnostima koje su pratile njegov boravak u njemu: spavanje u šatoru, vremenske nepogode, opasnosti od divljih ali i od domaćih životinja kojima je bio izložen, povremeno i sa komičnim ishodima. Ovaj romaneskni karakter Seristorijevog putopisa odraz je kulture romantizma, u kojoj se, za razliku od prethodne prosvjetiteljske paradigme, težište pripovijedanja pomjera sa spoljašnjeg ka unutrašnjem svijetu, a putopisac odbacuje „ekonomisanje impresijama“, odbijajući zabranu da govori o sebi.¹⁶ U romantizmu dolazi i do prožimanja uloge pisca naratora i pisca protagoniste, pa su putopisne priče često obogaćene romanesknim elementima, kao što su pomagači i protivnici (npr. gostioničari, kočijaši, razbojnici), prepreke koje

¹⁴ Čezare Durando je bio italijanski konzul u Sarajevu, a po izbijanju crnogorsko-turskog rata 1876. godine poslat je u Crnu Goru da bi se na licu mjesta informisao o crnogorskom prilikama. O njegovim aktivnostima up. Slavko Burzanović, nav. rad.

¹⁵ Up. Luca Clerici, „Per un atlante dei resoconti dei viaggiatori italiani in Italia: l'Ottocento“, u: Ilaria Crotti, *Il viaggio in Italia. Modelli, stili, lingue*, Edizioni scientifiche italiane, Napoli, 1999. str. 144.

¹⁶ Slobodanka Peković, „Putopis – uslovljenost žanra“, u: Slobodanka Peković (ur.), *Knjiga o putopisu*, zbornik radova, Institut za književnost i umetnost, Beograd, 2010. str. 24.

treba savladati, zagonetke koje treba riješiti, opasnosti koje treba otkloniti. Tako u putopisu neprohodne šume i planine, nabujale rijeke, zabačene krčme, vijesti o razbojnicima itd. odgovaraju teškim zadacima koji se postavljaju pred junake romana.¹⁷

Seristori je suzdržan u opisima crnogorskih gradova i naselja kroz koje je prošao, pa o njima daje svega nekoliko šturih rečenica. Od cetinjskih znamenitosti opisuje samo knjažev dvor, za koji kaže da je „golema građevina bez ikakve posebne arhitekture“, dok ga niske kuće podsjećaju na italijanski grad Vijaređo.¹⁸ Mnogo više pažnje ovaj autor je posvetio opisu hrane, načina njenog pripremanja i serviranja. Prizor kasapina koji je pred nekom gostionicom na Njegušima starom sabljom sjekao zaklanog ovna, dok se nekoliko žena raspravljalo oko komada mesa koje su željele da kupe, podsjetio je autora na antičko doba. Asocijacije na Homerova vremena izazvao mu je i pogled na ovnove koji su se čitavi okretali na ražnju u crnogorskom vojnom logoru. Ovakve scene ostavljale su snažan utisak na strane posjetioce i bile su osnovni pokazatelj crnogorske egzotičnosti, pa su putopisci u susretu sa ovakvim prizorima pribjegavali postupku vremenske dislokacije Crne Gore u doba drevne prošlosti.¹⁹ Seristorijeve reakcije otkrivaju i njegove poteškoće da se kao plemić, naviknut na određenu etikeciju, prilagodi novoj sredini. Tako on bilježi da je njegov objed u pomenutoj gostionici veoma ometao izgled stolnjaka, pa je od posluže zatražio da ga „zbog prekomjernog šarenila boja koje su bole u oči“ zamijene drugim.²⁰

Seristorijev putopis donosi slike teškog i siromašnog života u Crnoj Gori, uz podatak da su mnogi Crnogorci, izmučeni nemaštinom, bili prinuđeni da spas potraže emigrirajući kako u neke susjedne zemlje, tako i u južne krajeve Rusije. Autor zapaža i da ratne okolnosti dodatno pogoršavaju ovo stanje i da je na pomolu još veća glad kao posljedica zapostavljanja poljskih radova. Posebno mu je bila zanimljiva činjenica da se, u ovakvim okolnostima, hrana ratnicima dijeli „prema potrebi“, tako da se nekad udovoljavalo zahtjevima bataljona za većim sljedovanjem, a kad bi namirnica ponestalo jednostavno se nije ni jelo.²¹

Tokom boravka u logoru Seristori nije samo predstavljen crnogorskom knjazu Nikoli I Petroviću (1841–1921), nego je bio u prilici da sa njim često razgovara i provodi vrijeme u njegovom društvu. Crnogorski vladar opisan je

¹⁷ Attilio Brilli, *Il viaggio in Italia. Storia di una grande tradizione culturale*, Il Mulino, Bologna, 2006, str. 387–388.

¹⁸ Alfredo Serristori, nav. djelo, str. 62.

¹⁹ Bartolomeo Biasoletto, nav. djelo; Carlo Yriarte, „Il Montenegro“, *Il Giro del Mondo*, v. 5, 1877, pp. 233–313.

²⁰ Alfredo Serristori, nav. djelo, str. 58.

²¹ Isto, str. 147.

u Seristorijevom djelu kao veoma lijep čovjek, čija fizionomija odaje „blagost duše i istančanost osjećanja“.²² Autor ističe i knjaževo široko obrazovanje koje je obuhvatalo i dobro poznavanje francuskog i italijanskog jezika. Poseban utisak na ovoga putopisca ostavila je iskrenost Nikole I i ophođenje „bez imalo oholosti“, kao i prisnost koju je pokazivao u odnosu sa svojim podanicima.²³

Za razliku od knjaza Nikole, za koga kaže da nije ljubitelj rata, Seristori Crnogorce opisuje kao narod svim bićem predan ratovanju. Bilježi da su okretni i izvrsni strijelci, da u susret neprijatelju idu „uz vidne znake radosti“ i da ih je teško natjerati da napuste bojno polje.²⁴ Od istaknutih ratnika čitaocima je predstavio predsjednika crnogorskog senata Boža Petrovića, senatore Maša Vrbicu i Iliju Plamenca, kao i vojvode Peka Pavlovića i Lazara Soćicu. Seristori je bio naročito impresioniran fizičkim izgledom i ratničkim vrlinama Ilije Plamenca.

Autor je u ovom djelu opisao i svoje pratioce. Među njima se izdvajao jedan „mršav, ispijen i blijed“ momak iz nekog sela u okolini Kotora, u odijelu evropskog kroja, ali toliko pohabanom i odrpanom da se autoru učinio sličan nekom pjesniku „koga su sudbina i muze u životu dobrano namučile“.²⁵ Za razliku od njega, dva knjaževa perjanika podsjećala su ga na Don Rodrigove razbojнике iz romana *Vjerenici* (*Promessi sposi*) književnika italijanskog romantizma Alesandra Manconija (Alessandro Manzoni, 1785–1873). Seristori ističe da upravo perjanici prednjače u šepurenju, a zapazio je i njihovu osobinu da vole svuda da komanduju.²⁶ Osim kao hlabre i ponosite ratnike, Seristori Crnogorce prikazuje i kao izuzetno čestite, tvrdeći da su ovdje seoske i poljske krađe, pljačke i otimačine „stvari potpuno strane i nepoznate“, i smatrajući da oni mogu da posluže kao uzor drugim narodima.²⁷

Puno prostora u svom putopisu autor je posvetio Crnogorkama, opisujući njihov fizički izgled i način života. On bilježi da su crnogorske djevojke „lijepo građene, tamnog tena, crne kose i izražajnih crta lica“, dok se za suvonjave udate žene ne bi moglo reći ni da su im rod.²⁸ Njihovo brzo starenje i oronuli izgled Seristori objašnjava rađanjem velikog broja djece, malom ili nikakvom brigom o sebi, ali prije svega njihovim tegobnim životom koji ih „izjeda prije vremena“.²⁹ Ovo ilustruje podatkom da je često gledao žene kako nose teške terete.

Uvid u patrijarhalno-hijerarhijske principe koji regulišu rodne odnose u Crnoj Gori, Seristori je stekao i posmatrajući način komunikacije između

²² Isto, str. 97.

²³ Isto.

²⁴ Isto, str. 109–110, 145.

²⁵ Isto, str. 54.

²⁶ Isto, str. 160.

²⁷ Isto, str. 66–67.

²⁸ Isto, str. 57.

²⁹ Isto.

muškaraca i žena. Paradigmatske slike pune kontrasta u kojima se prikazuju žene u inferiornom položaju (čovjek na magarcu, dok žena ide pored pješice; čovjek sa čibukom u ruci, a žena povijena pod teškim teretom na leđima; čovjek sa gostima za sofrom, a žena dvori i služi) opšte su mjesto ne samo italijanskog diskursa o Crnoj Gori.³⁰ Ipak, iako smatra da su Crnogorke generalno podređene muškarcima, autor naglašava da su one veoma poštovane, ističući njihovu ulogu u društvu. Pored toga što učestvuju u ratu prenoseći municiju i brinući se o ranjenicima, Seristori ukazuje i na moralnu podršku koju žene pružaju svojim muževima, očevima i braći u vojnom logoru, smijući se, šaleći se i ne pokazujući nikakve znake zabrinutosti zbog mogućeg negativnog ishoda ratnih okršaja.³¹ Ističe i njihovo dostojanstveno i ponosito držanje u slučaju pogibije muža ili bliskog člana porodice, pa umjesto da prolivaju suze, one veličaju njihovo junaštvo.³² Autor naglašava i edukativnu ulogu crnogorskih žena u njegovanju patriotskog duha kod njihovih sinova od samog djetinjstva.³³ Takođe, primijetio je i neke pomake u smislu poboljšanja njihovog statusa, iznoseći zanimljiv detalj o tome kako je knjaz odobrio određenom broju žena da u ratnim okolnostima obavljaju dužnost vojnih krčmarica, ali pod uslovom da budu sve zajedno smještene. Zapazio je i da ima Crnogorki koje su u društvenim odnosima privilegovane u odnosu na ostale, što zavisi od ugleda i materijalnog položaja njihovih porodica.³⁴

Mnoga Seristorijeva zapažanja i ocjene o prilikama u Crnoj Gori političkog su karaktera i tiču se „istočnog pitanja“. On pozdravlja borbu Crnogoraca protiv otomanske vlasti koju smatra nazadnom u svakom pogledu.³⁵ Tako prekorijeva razvijene evropske zemlje zbog njihovog ravnodušnog odnosa prema hrišćanima u Turskoj, koju optužuje za stagniranje civilizacije na Balkanu:

„Na plaćanje novčane kazne osuđuju se tako ljudi koji su ošinuli malo jače konja ili mazgu, sjecnuli uši mački ili potkratili malo više rep psu, a u istim tim gradovima, vjerovatno isti odbori društava za zaštitu životinja bivaju, ako ne neskloni, ono bar ravnodušni prema sudbini stotina hiljada ljudskih bića koja bi bila na našem stupnju civilizacijskog razvoja da ih četiri stotine godina loše vladavine i ropstva nije dovelo u takvo bijedno stanje u kojem se sada nalaze.“³⁶

³⁰ Up. Olga Elermajer-Životić, „Štiglicovi putopisi o južnoslovenskim krajevima“, u: *Iz nemačko-jugoslovenskih književnih veza: Hajnrih Štiglic (1801–1849) i njegov odnos prema Jugoslovenima*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd, 1991, str. 157.

³¹ Alfredo Serristori, nav. djelo, str. 100.

³² Isto, str. 81.

³³ Isto.

³⁴ Isto, str. 143–144.

³⁵ Isto, str. 74, 138–139.

³⁶ Isto, str. 24–25.

Seristori poziva evropske narode da podrže potlačene hrišćane i odreknu se politike očuvanja cjelovitosti Otomanskog Carstva, navodeći razloge zbog kojih podršku Turcima smatra besmislenom, ubijeden da je njih, uprkos velikim naporima evropskih zemalja, nemoguće civilizovati, i prepoznajući u turskom načinu ratovanja divljaštvo, vjerski fanatizam i težnju prema dominaciji nad drugim narodima.³⁷ Crno-bijelu sliku Turaka kao zaostalih i okrutnih zulumčara i Crnogoraca kao hrabrih i humanih vitezova Seristori ilustruje primjerima, kao što je epizoda o jednom popu koji je „poput Homerovih junaka“ izazivao na megdan turske prvake, a čija je odrubljena glava potom završila na kocu, kao opomena ostalima.³⁸ Turskom nečovječnom postupanju prema zarobljenicima Seristori suprotstavlja vojnički kodeks Crnogoraca, prema kojem su zarobljenici uvažavani i poštovani i čiji se tretman nije razlikovao od tretmana crnogorskih vojnika.

Osim u kontekstu Seristorijevih političkih stavova vezanih za sudbinu Otomanskog Carstva na Balkanu, njegovo glorifikovanje Crnogoraca, nasuprot prikazu Turaka kao zlikovaca i tirana, treba posmatrati u kontekstu njegovog ličnog iskustva. Seristori je bio učesnik u Krimskom ratu (1853–1856), kao i u ratovima za oslobođenje i ujedinjenje Italije, u kojima je bio odlikovan za hrabrost.³⁹ On stoga apeluje na svoje sunarodnike da pomognu Crnogorcima jer su i sami donedavno vodili rat sa istim ciljem, a naglašava i da već ima Italijana koji se na crnogorskoj strani bore kao dobrovoljci. Autorova želja da izazove simpatije svojih sunarodnika prema Crnogorcima ogleda se i u njegovom isticanju emotivnih i istorijskih veza Italije i Crne Gore. Seristori tako pominje neskrivene simpatije knjaza Nikole prema Italiji i njegovo interesovanje za prijatelje koje je tamo stekao. Podsjeća i na vladavinu Mletačke Republike na Jadranu u prošlosti, predstavljajući to razdoblje kao vrijeme napretka, naročito u kulturnom smislu.

Kroz Seristorijevo djelo provijava i određena želja za obnovom italijanskog prisustva na istočnoj jadranskoj obali.⁴⁰ U tom smislu on podsjeća i

³⁷ Isto, str. 162–163.

³⁸ Može biti zanimljiv podatak da je Seristori svoju vojnu karijeru započeo upravo u turskoj vojsci u vrijeme Krimskog rata. Knjigu u kojoj je zabilježio ova svoja iskustva posvetio je tadašnjem turskom zapovjedniku Omer-paši Latasu, koga opisuje kao velikodušnog i plemenitog čovjeka, zahvaljujući mu se na mogućnosti da se u njegovoj vojsci usavrši u vojnim vještinama i pomoći koju mu je tom prilikom pružio. Seristori je tada veličao junaštvo i slavu turske vojske. Up. Giovanni Magherini-Graziani, nav. djelo, str. 10.

³⁹ Up. Giovanni Magherini-Graziani, nav. djelo, str. 3.

⁴⁰ Većina putopisaca iz druge polovine XIX vijeka pokazivala je simpatije prema kolonijalnim poduhvatima svojih zemalja. Alfredo Seristori javlja se kao skromni donator Italijanskog geografskog društva poznatog po promovisanju italijanske kolonijalne ekspanzije. Vrlo aktivan član ovog društva bio je Kvintino Sela, kome je Seristori i posvetio svoju knji-

na suparništvo Italije i Austrije, opisujući negodovanje austrijskih vlasti zbog uspostavljanja brodske linije između Italije i obala Dalmacije.⁴¹ Seristori je očito bio eksponent zvanične italijanske politike, što se ogleda u njegovom stavu da Austriji treba dozvoliti da upravlja Bosnom, zbog nacionalne i vjerske heterogenosti ove regije, a da Italija treba da teži razvoju trgovačkih odnosa sa dalmatinskom obalom. Zalaganje za nacionalni princip u određivanju granica država, kao i antitursko raspoloženje, obilježili su i neke od rasprava koje su o „istočnom pitanju“, spoljnoj politici Italije i ulozi drugih velikih sila u ovom konfliktu, svega nekoliko mjeseci prije Seristorijeveg dolaska u Crnu Goru, vođene u tadašnjem italijanskom parlamentu.⁴² Seristori piše i o zategnutim odnosima Crne Gore i Austrije, izazvanim kako austrijskim ocjenama da ovaj „slovenski Pijemont“ podstiče pobune na austrijskoj teritoriji u cilju ujedinjenja južnoslovenskih naroda, tako i teritorijalnim pretenzijama Crne Gore na Primorje.⁴³

Seristorijevo djelo karakteristično je po neposrednosti iskustva i zapažanjima koja odaju pronicljivog posmatrača. Prema klasifikaciji Cvetana Todorova, koji je putnike u zavisnosti od njihovog prikaza zemlje koju su posjetili i odnosa prema drugoj sredini, podijelio u deset kategorija, Seristori pokazuje karakteristike egzota, jer on nalazi dovoljno sličnosti u drugoj kulturi da bi je mogao doživjeti kao blisku, ali i mnogo elemenata koji mu pružaju priliku da uživa u razlikama.⁴⁴ Seristori se istovremeno približava i putnicima alegoristima, koji stranu sredinu opisuju da bi govorili o problemima vlastite zemlje.

Seristorijev prikaz Crne Gore kao herojskog društva ima istovremeno i arhaične i savremene obrise. Opis primitivnog načina života u Crnoj Gori, poređenja Crnogoraca sa ratnicima antičke Grčke, isticanje njihovog viteštva, poštenja i čestitosti, kao i posvećenosti cijelog društva jednom zajedničkom cilju, dio su vizije o drevnoj junačkoj zajednici čiji život regulišu prirodni zakoni i najviša moralna načela. Njena veza sa savremenim evropskim tekovinama XIX vijeka sastoji se u motivu ove borbe, a to je sloboda i dostizanje nacionalnog ujedinjenja. Seristori se tako priklanja *junačkom diskursu*, a Crnogorci u tom viđenju postaju dio evropske porodice naroda jer svojom

gu o Crnoj Gori. Daniele Natili, *Un programma coloniale. La Società geografica Italiana e le origini dell'espansione in Etiopia (1867-1884)*, Gangemi, Roma, 2008, str. 118.

⁴¹ Alfredo Serristori, nav. djelo, str. 18–21.

⁴² V. *Atti parlamentari, Camera dei deputati, Sessione del 1876–77 – Discussioni* – Tornata del 18. dicembre 1876. <http://storia.camera.it/regno/lavori/leg13/sed021.pdf>; Tornata del 23 aprile 1877. <http://storia.camera.it/regno/lavori/leg13/sed095.pdf> Vrijeme pristupa sajtu: 11. 11. 2013.

⁴³ Alfredo Serristori, nav. djelo, str. 112.

⁴⁴ Up. Cvetan Todorov, *Mi i drugi: francuska misao o ljudskoj raznolikosti*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1994, str. 328–336.

borbom ostvaruju evropsku ideju slobode i u skladu s tzv. mitologijom „predziđa“ brane Evropu i ostale Evropljane od ekspanzije Otomanskog Carstva.⁴⁵ Prikaz Crne Gore u istom duhu dao je i italijanski novinar i publicista Evgenije Popović (1842–1931) koji je takođe posjetio ovu zemlju u vrijeme Velike istočne krize i svoje utiske pod pseudonimom Emilio Terđesti (Emilio Tergesti) objavio u putopisnim dopisima i priložima koje je slao italijanskim listovima *Guerra d'Oriente*,⁴⁶ i *Nazione*.⁴⁷ I Seristori i Popović rodoljublje prikazuju kao žilu kucavicu crnogorskog društva, a Crnu Goru kao bastion slovenstva, koji svoje postojanje duguje hrabrosti i požrtvovanju njenog stanovništva, odnosno njegovom podređivanju ličnih interesa kolektivnim stremljenjima. *Junački diskurs* bio je tijesno povezan sa politikom evropskih zemalja u vezi sa razrješenjem „istočnog pitanja“, a prisutan je i u djelima drugih stranih autora koji su u ovo vrijeme pisali o Crnoj Gori.⁴⁸

Premda neveliko, Seristorijevo djelo i sa dokumentarnog stanovišta predstavlja vrijedno svjedočanstvo, s obzirom na nivo njegove faktografske pouzdanosti.⁴⁹ Zajedno sa izvještajima Čezarea Duranda, ovaj putopis pokazuje političku prirodu ponovnog italijanskog interesovanja za Crnu Goru i istočnu obalu Jadrana.

Literatura

- ALEKSIĆ-PEJKOVIĆ, Ljiljana, BURZANOVIĆ, Slavko (ur.), *Crna Gora u spoljnoj politici Italije*, knj.1: Od osnivanja italijanskog konzulata u Skadru do razgraničenja Crne Gore na osnovu Berlinskog ugovora 1861–1875, prvi dio: 1861–1875, Istorijski institut Crne Gore, Podgorica, 2011.
- ANDRIJAŠEVIĆ, Živko M., RASTODER, Šerbo, *Istorija Crne Gore od najstarijih vremena do 2003*, Centar za iseljenike Crne Gore, Podgorica, 2006.
- BRILLI, Attilio, *Il viaggio in Italia. Storia di una grande tradizione culturale*, Società editrice il Mulino, Bologna, 2006.

⁴⁵ František Šistek, *Naša braća na Jugu: češke predstave o Crnoj Gori i Crnogorcima 1830–2006*, Matica crnogorska, Cetinje – Pogorica, 2009, str. 265–266.

⁴⁶ Emilio Tergesti, „Una visita al principe del Montenegro“, *Guerra d'Oriente*, 1876, br. 2, str. 15; br. 3, str. 23–24; br. 4, str. 26–27; „Lettere dal Montenegro“, *Guerra d'Oriente*, 1876, br. 3, str. 39; br. 6, str. 44–46; br. 24, str. 185–187; br. 27, str. 209–211. Up. prevod Vesne Kilibarde: Emilio Terđesti, „Kod knjaza na Cetinju“, *Pobjeda*, 1989, 4. VI, str. 17; „Raport sa bojišta“, 11. VI, str. 16; „Ranjenici 'dezertiraju' iz bolnice“, 18. VI, str. 14.

⁴⁷ Emilio Tergesti, „Lettere dal Montenegro“, *La Nazione*, novembre 1876; „Ragusa, 25. dicembre 1876“, *La Nazione*, dicembre 1876.

⁴⁸ Up. Božidar Jezernik, *Divlja Evropa*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2008, str. 113, 161.

⁴⁹ Up. Slavko Burzanović, nav. rad, str. 102.

- BURZANOVIĆ, Slavko, „Crnogorske misije Čezara Durandoa“, *Istorijski zapisi*, LXXXIII, 2010, sv. 2, str. 97–109.
- CLEMENTE, Vincenzo, „CORTI, Luigi“, *Dizionario Biografico degli Italiani*, vol. 29, 1983, [http://www.treccani.it/enciclopedia/luigi-corti_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/luigi-corti_(Dizionario-Biografico)/)
- CLERICI, Luca, „La letteratura di viaggio“, u: BRIOSCHI, Franco, DI GIROLAMO, Costanzo (ur.), *Manuale di letteratura italiana: Storia per generi e problemi*, Bollati Boringhieri, Torino, 1996; vol. III, *Dalla metà del Settecento all'Unità d'Italia*, str. 590–610; vol. IV, *Dall'Unità d'Italia alla fine del Novocento*, str. 778–805.
- COGNASSO, Francesco, „Questione d'Oriente“, *Enciclopedia italiana*, vol. 28, Istituto di Enciclopedia Italiana Giovanni Treccani, Roma, 1935.
- MAGHERINI-GRAZIANI Giovanni, *Commemorazione del conte Alfredo Serristori*, Tipografia dello stabilimento S. Lapi, Citta di Castellò, 1902, str. 6–27.
- NATILI, Daniele, *Un programma coloniale. La Società geografica Italiana e le origini dell'espansione in Etiopia (1867–1884)*, Gangemi, Roma, 2008.
- PEKOVIĆ, Slobodanka, „Putopis – uslovljenost žanra“, u: PEKOVIĆ, Slobodanka (ur.), *Knjiga o putopisu*, zbornik radova, Institut za književnost i umetnost, Beograd, 2010, str. 11–26.
- PROCACCI, Giuliano, *Storia degli italiani*, Editori Laterza, Bari, 1998.
- STIPČEVIĆ, Nikša, „O italijanskim dobrovoljcima u hercegovačkom ustanku“, *Zbornik Matice srpske za istoriju*, Novi Sad, 2005, 71–72, str. 173–179.
- ŠISTEK, František, *Naša braća na Jugu: češke predstave o Crnoj Gori i Crnogorcima 1830–2006*, Matica crnogorska, Cetinje – Pogorica, 2009.
- TODOROV, Cvetan, *Mi i drugi: francuska misao o ljudskoj raznolikosti*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1994.
- ŽIVOTIĆ-ELERMAJER, Olga, *Iz nemačko-jugoslovenskih književnih veza: Hajnrih Štiglic (1801–1849) i njegov odnos prema Jugoslovenima*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd, 1991.

Olivera POPOVIĆ

**AN ITALIAN TRAVELOGUE ABOUT
MONTENEGRO FROM 1877**

In this paper we analyse a travelogue written about Montenegro after a visit to the country by its author, a member of the Italian parliament – Alfredo Serristori, during the Turkish-Montenegrin War (1876–1878). We have tried to examine the historical, political and cultural context of the travelogue in order to determine the factors that influenced the image of Montenegro and Montenegrins in it. Building our analysis on the models of interpretation used by those scholars who dealt with travel literature about Balkan countries in general, we have referenced the sources of the Montenegro discourse that was embraced not only by Serristori, but also by other foreign authors who wrote about the country during the Great Eastern Crises.

Key words: *Alfredo Seristori, Montenegro, travelogues, Great Eastern Crisis*